Naše řeč ROČNÍK XVI. ČÍSLO 2.

Ferd. Strejček: Potřeba jazyka nad správnou logiku.

Čteme v 3. čísle letošního Věstníku České akademie věd a umění na str. 17: »Pohřeb žehem (presidenta Zubatého) konal se atd.« a zamýšlíme se nad tímto výrazem. Co znamená původně slovo *pohřeb?* Výklad nám podává třeba Jungmann v III. díle Slovníku na str. 227: pohřeb = pohrabání mrtvého do země. Lze však mrtvolu pohrabati do země žehem? Nelze. V tomto případě jako v nesčetných jiných se zapomnělo na původ slova, takže má dnes význam nejširší, na př. i uložení mrtvého do kamenné hrobky, rozloučení s mrtvolou na nádraží atd. Potřeba jazyka zvítězila nad správnou logikou. Zdůraznil to již v prvém ročníku Naší řeči sám prof. Zubatý závěrečnými slovy jednoho článku: »V řeči působí skutečný život duševní, ne kostnatá logika« (str. 169).

Uvedeme namátkou ještě jiné příklady, zvlášť přesvědčivé. Dočítáme se v jiném nekrologu, že *poslední pozdrav* tlumočil X. Přiléhá tato věta logicky k tomu, co jí má být vyjádřeno? V Jungmannovi sice nenalezneme heslo *pozdrav*, ale zato rčení *pozdravení dáti* a při něm výklad: štěstí a zdraví někomu žádati (III, 410). Lze přáti nebožtíkovi štěstí a zdraví? A přece nám ona věta nekrologu docela vyhovuje a dobře jí rozumíme.

Máme houbu, která se jmenuje *ryzec* podle své červenavé barvy, neboť přídavné jméno *ryzí* znamená původně ,červenožlutý, ryšavý' a souvisí s podstatným jménem *rez*. Ale již v Jungmannovi nalézáme doklad, že se zapomínalo na původ toho slova a že se ho užívalo ve smyslu jiném. Svědčí o tom na př. výraz *ryzí stříbro*, převzatý Jungmannem ze slovníku Dobrovského (Kraussilber, III, 974). Podobně se úplně zapomnělo na původ slova *ryzec*, neboť čteme na př.

v Českém houbaři od Jana Macků, že se hojně vyskytuje v našich lesích *ryzec peprný*, jehož klobouk je *bílý* a který má mléko *bílé*, palčivé jako pepř.

Nedávno byla v jednom spolku debata o tom, čím mají nahradit bezvěrci pozdrav *sbohem*. Těžko se asi najde vhodná náhrada, ale bezvěrci mohou klidně užívat tohoto starého pozdravu, neboť dnes nikdo již nemyslí na jeho původ a on vyjadřuje nám prostě zdvořilý rozchod. Rčení *dáti sbohem* (někdy psané podle původu *s Bohem*) znamená ‚rozloučit se pozdravem'.*)

Bývaly však doby, kdy se úzkostlivě dbalo původního znění některého výrazu, přenesený význam slova se zavrhoval jako »kazimluv«, a protože nebylo za takové slovo náležité náhrady, ochuzoval se živý jazyk a stával se v leccem neobratným. Platí to na př. i o podružné předložce *k vůli* (která by měla být psána *kvůli*, jako píšeme *vůči, podle, okolo* a pod.), za niž nemáme náhrady a jejíž užívání působí každému myslícímu a píšícímu Čechovi velmi často nepříjemné rozpaky. Do vydání Brusu jazyka českého (s pomocí Matice české r. 1877) nebylo pokládáno za chybu, spojil-li kdo pojem vůle s genitivem (později dativem) věci, jak dokazuje třeba opět Jungmannův slovník, jenž cituje v V. díle na str. 215 (heslo *vůle*) i větu z Komenského (Centrum securitatis): »Věci k vůli rozumu tvého nepůjdou.« Všichni čeští spisovatelé, pokud jsem se přesvědčil, užívali dotčené předložky do konce let sedmdesátých beze všech rozpaků i při dativu věci, protože kladli docela správně potřebu jazyka a jeho práva nad zásady »kostnaté« logiky; teprve r. 1877 komise filologů rozhodla jinak, zařadivši do Brusu (v části slovníkové) toto pravidlo: »*k vůli* jakožto předložka pojí se s dativem jména o s o b y, a nikoli v ě c i, zde raději: *pro, za*. Kom., Har.: K vůli někomu něco učiniti = jem etwas zu Gefallen thun. Vel. — Naproti tomu místo: »K vůli svému obchodu, vzdělání meškati v Praze« neb »k vůli zábavě konati cesty« kladeno budiž: Pro vzdělání atd., pro zábavu atd. = za svým obchodem, vzděláním meškati v Praze = za příčinou svého obchodu, vzdělání meškati v Praze.«

*) Stejně byl setřen nábožný smysl i v citoslovci *bohužel* a může ho užíti bez výčitek svědomí i nevěrec sebe důslednější. Proto je zbytečná idiosynkrasie, kterou proti němu projevuje na př. Večerník Práva lidu 22. VI. 1931, když píše: »Z korupcí byl zatím usvědčen pouze jeden, a to, *osudu žel*, mrtvý byrokrat«. Všichni cítíme, že by tu *bohužel* znělo o mnoho přirozeněji. — Citovaný doklad nám poslal jeden z našich čtenářů. Red.

Taková je teorie, ale jiná je praxe, jak jsem se přesvědčil mnohokrát. V kvintě na gymnasiu jsme měli v textu místo, jak si kdosi zašel *pontis causa* (tak tuším to místo znělo). Přeložil jsem, jak by byl přeložil každý Čech, krátce, že si ten a ten »zašel k vůli mostu«, ale překlad ten byl profesorem zavržen, protože nejde prý o osobu, jíž se děje něco *k libosti*. Po delším shánění vhodnější náhrady byl překlad upraven takto: »X. si zašel za tím účelem, aby použil mostu.« Překlad jistě proti latinskému originálu velmi neobratný. Nesouhlasil jsem s ním v duchu a přemýšlel jsem o tom, co nám profesor řekl, že se může správně užít předložky *k vůli* jen při jménech osob a kdy se jí může při nich užít. Čtli jsme tehdy také Iliadu a připadl jsem na myšlenku, jak by se logicky správně mělo odpovědět na otázku profesora řečtiny: »K vůli komu byla trojská válka?« Jistě nebyla k libosti Paridově ani Heleninë, protože si jí nepřáli; mohla tedy odpověď na tu otázku znít jediné, že trojská válka byla k vůli Menelaovi. Od těch dob si všímám všech vazeb, kde se užívá předložky *k vůli*, a vždy znovu docházím k úsudku a přesvědčení, že stanovisko brusu je velmi neoprávněné a neudržitelné.

Uvedu další příklady. Jdu podle stavení a slyším slova: »Ty nezdaro, k vůli tobě jsem si rozmlátil celou hůl!« Nepochybně otec trestal synka a o něho si rozbil hůl. Lze tu však mluvit o »libosti« onoho nezdary?

V Jiráskovi jsem četl vazbu: k vůli nebožtíkovi. Jde tu sice o osobu, ale mrtvou, nemůže se tedy ani v této příčině mluvit o něčí libosti.

Ve škole jsem se ptal, kdo jde do koncertu, a když se mi přihlásilo několik žáků, ptal jsem se, proč tam jdou. Odpověď zněla: »K vůli Smetanovi.« Marně jsem přemýšlel a posud nevím, jak by měla ta věta znít jinak, když přece nelze mluvit o tom, že někdo jde na koncert k libosti mrtvého Smetany.

Četl jsem anekdotu, v níž praví starší dáma, že chodí na procházky jen k vůli psíkovi (t. j. aby se mohl proběhnout). Psík ovšem není osoba, ale lze onu vazbu nahradit jinou, logičtější?

Na našem venkově bývají plůtky nebo přepážky u polí. Ptávám se, abych dostal náležitou odpověď, k čemu jsou ty plůtky. Posud jsem nedostal jiné odpovědi než takovouto: »K vůli husám. K vůli drůbeži.« Lid, jak známo, nerad užívá

vět vedlejších, proto ani jednou nezněla odpověď tak, jak by navrhl přísný brusič: »Aby husy nezabíhaly do polí.«

Spisovatel Rais mi vyprávěl, jak se jednou na procházce přeli spisovatelé Thomayer a Jirásek o to, čím nahradit obvyklé rčení pacientů, že přicházejí »k vůli nosu, k vůli žaludku« a pod. Po delší debatě přišel některý ze spisovatelů na to, že se může říci: stran nosu, stran žaludku, avšak Raisovi ani tato náhrada nevyhovovala, protože vazbou »stran nosu« není vystižen účel, o nějž jde, nýbrž prostý vztah, takže náhrada není rovnocenná.

Měli jsme v Pospíchalově německé čítance článek o Macoše, v němž byla i věta: »Um seiner ausgedehnten Wirtschaft willen heiratete der Witwer nochmals.« Přeložíme-li předložku *um- willen* českou předložkou *vzhledem k* . . ., není překlad věrný, protože by i v tomto případě bylo nahrazeno příslovečné určení účelu (příčinnosti) příslovečným určením vztahu (způsobu).

A takovýmito opisy, více méně strojenými a knižními, má si vypomáhat *živý jazyk,* jehož nejsvětějším právem podle známých slov Šafaříkových, vložených i do úvodu matičního Brusu, jest »působení, úkaz, proměna«?!*)

Mezi příčinami změn jazykových uvádí Gebauer na pátém místě *žádoucí zřetelnost.* Touha po takovéto zřetelnosti byla jistě prvním důvodem, proč se předložka *k vůli* rozšířila v živém jazyce velmi brzy hlavně tam, kde svým významem nevyhovovaly navrhované prvotní předložky *pro, za.* Kde vystačují, náleží jim ovšem přednost, ale jistě je třeba opravit neudržitelné stanovisko starého Brusu, že předložky *k vůli (kvůli)* lze užívat výhradně při jménech osob, neboť »v řeči působí skutečný život duševní, ne kostnatá logika«.

* *
*

Není možno nesouhlasit s výkladem prof. F. Strejčka, že je nutno u druhotné předložky *kvůli* opravit názor matičního Brusu, založený příliš jednostranně na logice. Víme všichni velmi dobře, že jí obecná mluva užívá nejen o osobách, jimž

*) Myšlenka Šafaříkova, z níž jsou tato slova citována, je na tehdejší dobu opravdu znamenitá a zaslouží, aby byla připomenuta celá: »Jediné mrtvé řeči jsou neproměnitedlné, živý živého národu jazyk tím samým živ jest, že se mění; a ti, kdož ho mezemi zvyku některého věku ohraditi chtí, tajemství života nepojali, jehož bytost jest působení, úkaz, proměna.« V dopise V. Sedláčkovi. Celý dopis je otištěn v úvodě k Sedláčkovým Základům přírodnictví a fysiky 1825, I.

se děje něco k vůli, k libosti, nýbrž i jindy, také o věcech. A v tomto rozšířeném významu proniká předložka *kvůli* vytrvale i do jazyka spisovného. Takové stírání původního věcného významu slov a pronikání způsobu lidového do řeči spisovné není nic zvláštního, nýbrž je to naopak zjev docela běžný a NŘ. často už na podobné příklady upozorňovala. Vytýkala-li vazby s předložkou *kvůli* tam, kde nešlo o osobu, činila tak nikoli z touhy »brousit« stůj co stůj, nýbrž z obavy, aby se touto novou předložkou nezatlačovaly zbytečně způsoby jiné. Toto nebezpečí vidí velmi jasně také prof. Strejček a varuje před ním na konci svého článku. A že ty obavy nebyly a nejsou plané, ukazují rozličné jazykové nezpůsoby zaviněné touto předložkou na př. v českých novinách (»Který z těchto fenomenů má býti vyřazen k vůli, aby uvolnil místo nově angažovanému Svobodovi?« Pond. list 17. XI. 1930). Lze tedy užívat předložky *kvůli* i přes upřílišenou zápověď brusů také o věcech, ale nikoli zneužívat, t. j. nesmí se, jak prof. Strejček upozorňuje, zapomenout, že máme i předložky jiné *(pro, na, za, k)*, které rovněž vyjadřují účel a kterých se rovněž nemůžeme vzdát.

Je konečně pravda i to, že smysl výrazu *k vůli* ve funkci předložkové je setřen a že už v něm spojení jména s předložkou nevnímáme jako původní vazbu pádovou, nýbrž jako nový pevný celek, asi jako výrazy *mimoto, nadto, vespod* a pod., a proto že by se mělo psát jako jedno slovo: *kvůli*.

Redakce.

O psaní x a jeho výslovnosti.

(Viz též článek PÍSMENO X v NŘ. XVI, 25.)

Ke článku kol. J. Dvořáčka z 9. čísla XV. roč. NŘ. (str. 204 až 206) musím připojiti několik kritických poznámek.

Je zcela nesprávné tvrditi, že »písmeno *x* značí splynulinu takovou, jako je *c* atp.« Upozornil jsem na tento rozdíl již v své Novočeské výslovnosti (str. 144), kde jsem vyložil, že *ks, gz* (podobně jako *ps, bz)* jsou pouhé s k u p i n y, t. j. normální kombinace souhlásek; při tom první z nich má svou rekursi a vlastní explosi, a po ní teprve se vytváří sykavka.*) Při t. zv. splynulině se provádí intimnější kombinace hlásek

*) Není také pravda, že jiného rozdílu mezi splynulinou a skupinami tu není, neboť místo artikulace je poněkud jinde při *c* než při *t*.

homorganických a homotopických (t. j. vytvořených týmž orgánem na témž místě), která působí akustickým dojmem hlásky jednoduché, a proto bývá označována i jedním písmenem. Řecké ξ a ψ bylo jistě vyslovováno jinak než latinské *x* (to je ligatura dvou písmen!) a *ps*, t. j. mělo artikulaci splynulin (assibilát).

Že v naší výslovnosti *ks (gz)* není splynulina, toho si byl vědom již Hus, jenž právě proto v svém známém traktátu navrhl vypustit písmeno *x* z našeho pravopisu. Pod silným vlivem latiny však k tomu není odvahy ani po pěti stech letech, ač náběhy k tomu najdeme v XVI. a XVII. stol. (psává se na př. *Maksimilián*). Nesprávně nazývá dále Dvořáček psaní *ks* »spřežkou«, protože tou rozumíme užití dvou nebo několika písmen k vyjádření jedné hlásky (nebo také splynuliny). S hlediska fonetického je tedy odůvodněno právě psaní *ks* a nikoli *x* (připomínající *c*), jak by chtěl Dvořáček svým výkladem dokazovati. Jako na doklad vypouštění *x* chci poukázati na odbornou revui Českou mysl, ale v ní se chybuje nedůsledností: ač se v cizích slovech píše vždy foneticky *z* místo pravopisného *s* (a to ovšem není než návrat ke způsobu staročeskému a středočeskému), užívá se tu veskrz jen *ks* (na př. eksperiment, marksizm i eksistence, eksaktní atp.), což svádí k špatné výslovnosti nebo ji sankcionuje, jak dobře konstatuje Dvořáček. Dvořáčkovi se ovšem zdá fonetické psaní *gz* nezvyklé, ba nestvůrné (!?), ač ho dávno užívají všecky slovanské jazyky, a to nejen ty, jež píší azbukou, ale i ty, jež píší latinkou, t. j. polština, charvátština a slovinština. A máme my jediní ze Slovanů hájiti v pravopise cizí tělísko *x* i nadále? Což se psaním e*x*istence, e*x*aktní atp. napomůže správné výslovnosti, nebo učiní přítrž výslovnosti nesprávné, jestliže vidí čtenář vedle toho: e*x*port, parado*x*y atp?

Naší polovičaté a kompromisní povaze by snad vyhovovalo psáti vedle pra*ks*e (to má opticky blíže k adjektivu pra*kt*ický než pra*x*e!) atp. aspoň e*kz*istence atp., neboť to se musí vyslovovat egzi-, stejně jako psané *sb*or čteme *zb*or, atp.**)

Nemyslím zkrátka, že »nezbývá tedy nežli vrátit se k *x*«,

**) Pravopisná pravidla (česká i slovenská) znají už grafiku *kz* v slově *ekzém* (kde jest ovšem řecká předpona *ek-*); že se tu často vyslovuje chybně ekcém, jest vliv německé výslovnosti, jenž se uplatňuje i v případech e*ks*istence atp.

nýbrž upozorňuji na možnou grafiku *kz*, kterou jsem již také v České mysli zahlédl a pro kterou mluví právě ten ohled na Popelku ortoepii. A. Frinta.

* *
*

Na kritické poznámky kol. A. Frinty odpovídám:

Uznávám rád, že jsem v svém článku (v 9. čísle ročn. XV.) nesprávně nazval písmeno *x* znakem *splynuliny;* je to zajisté *skupina,* kombinace souhlásek, někdy *ks,* jindy *gz*. Myslím však, že jsem tímto omylem nijak neublížil jádru svého návrhu; neboť otázka, zdali *x* je splynulina či pouhá skupina, patří do fonetické theorie a nemůže tedy nijak oslabiti mou výtku, která se týká nynější pravopisné praxe, totiž že se v novější době nesprávně užívá písmen *ks* také na označení skupiny *gz:* e*ks*aminátor, e*ks*altace, e*ks*aktní a j. místo e*x*aminátor, e*x*altace atd.

Druhá výtka Frintova, že prý nesprávně nazývám *ks* spřežkou, jest nedorozumění; vím, že *ks* není spřežka ve vlastním, fonetickém smyslu, jako je na př. naše *ch* nebo spřežky v polštině. Užil jsem toho slova nikoli ve smyslu akustickém, přesně fonetickém, nýbrž grafickém. Ani tím se nic nemění na mé argumentaci.

Podstata a tendence mého článku jest jiná a jinde; a tou, jak se domnívám, kritické poznámky Frintovy nijak neotřásly. Naopak — posílily ji spíše. Cituji: »S hlediska fonetického je tedy právě odůvodněno psaní *ks,* a nikoli *x* (připomínající *c*), jak by chtěl Dvořáček . . . . dokazovati.« Souhlasil bych, kdyby byl kol. Frinta hned na tomto místě za slova »psaní *ks*« připojil: a *gz.* Správnost mého tvrzení, t. j. že třeba rozlišovati dvojí, různou fonetickou platnost písmene *x,* potvrzuje totiž Frinta teprve dále, a to poukazem na praxi v České mysli; výslovně schvaluje to, co jsem hned zprvu konstatoval (»jak dobře konstatuje Dvořáček«), totiž že nelze za každé cizí *x* položiti jednu a touž kombinaci *ks,* jak se děje v Č. mysli.

V tom se tedy shodujeme. Nikoli však dále. Frinta se diví, že se mi »zdá fonetické psaní *gz* nezvyklé, ba nestvůrné (!?), ač . . .« Ne, neboť své mínění, třebaže se ho, jak dále naznačím, ani nyní nevzdávám, vyjádřil jsem skromně jenom kondicionálem (»by bylo divné; dosud je to nezvyklé, ba často nestvůrné«). To je řečeno přece poněkud jinak; ostatně

má-li vykřičník s otazníkem, jimiž Frinta provází mé adj. »nestvůrné«, vyjádřiti jeho údiv nad mým zalíbením v silných slovech, nenamítám nic; snad má pravdu. Ale zato mě nikterak nepřesvědčuje vlastní jeho argumentace další, v níž se ujímá grafiky *gz*, dokládaje, že tohoto fonetického psaní *(gz)* »dávno užívají všecky slovanské jazyky . . . slovinština«. Myslím, že tento důvod nepřesvědčuje, že nás Čechy nezavazuje. Proti orthografii jiných slovanských jazyků je náš pravopis v celé své soustavě příliš historisující a etymologisující; a kdybychom jej chtěli reformovati po této stránce, t. j. přiblížiti se jím na př. důsledně fonetickým zásadám srbštiny nebo psaní cizích slov v ruštině atd., myslím, že bychom dokořán otevřeli brány zmatkům, s nimiž by si ani za několik let neporadili všichni čeští gramatikové dohromady. A ostych, trochu starosvětsky romantický, že bychom my jediní ze Slovanů měli hájiti cizí tělísko *x*? Těch »cizích tělísek« — a tíživějších — máme tolik, že bychom snad přece měli a mohli začít jinde.

Mohl bych na obhájení nebo aspoň na podporu svého mínění (ponechati *x* v platnosti *ks* i *gz*) uvésti ještě jiné důvody, na př. ten, že bychom se úplným vymýcením písmene *x* příliš vzdalovali od způsobu psaní obvyklého v latině, ve francouzštině i v němčině; neboť pro praxi školní nelze tuším zlehčovati ani tento zřetel.

Ale to vše jest dosud jenom stránka negativní. Na konec několik slov o kladné stránce návrhu kol. Frinty, jak transkribovati cizí *x*. Frinta navrhuje, ačli dobře rozumím, psaní důsledně fonetické: jednak pra*ks*e, ta*ks*a, e*ks*port atp., jednak (pro znění *gz*) grafiku *kz*, tedy e*kz*istence, e*kz*aktní, e*kz*otický atp. O tom lze vážně diskutovati; jeho návrh má svou dobrou stránku, protože, jak F. správně ukazuje, *kz* se tu — spodobou — *musí* vyslovovati egzistence, egzaktní, egzotický. Ale je tu přece nebezpečí; ukazuje na ně kol. Frinta sám, uváděje slovo ekzém (z řec. ek-zéma), chybně vyslovované e*kc*ém. Podlehlo-li vlivu německé výslovnosti toto slovo, lékařský termín přejatý z řečtiny, nelze se ubrániti obavě, že bychom se brzy dočkali též výslovnosti e*kc*istence, e*kc*aktní, e*kc*otický atd. A to by byla cesta z bláta do louže.

Netvrdím, že se psaním e*x*istence, e*x*aktní atp. napomůže správné výslovnosti nebo že se učiní přítrž výslovnosti nesprávné. Neprosto ne; ale nevidím jiné cesty, takže bych se přimlouval, aby *x* zůstalo i nadále v dosavadní dvojí plat-

nosti, jednou za *ks*, po druhé za *gz*.*) Pokládám to za menší zlo; a proto trvám na svém návrhu: vraťme se všude a důsledně k zavedení litery *x* v cizích slovech!

Jar. Dvořáček.

Jsem z toho jelen. (NŘ. XV, 1931, 180 n.)

V loňském ročníku Naší řeči jsme věnovali tomuto rčení a jeho původu dva články, ale pro nedostatek zpráv jsme nedospěli ke konečnému úsudku. Proto jsme se v druhém článku obrátili na své čtenáře s žádostí, aby nám pomohli a pověděli, ode kdy a odkud to úsloví znají. Odpovědí došlo mnoho a vesměs zajímavých. Ta věc sama už je svědectvím, že naši lidé mají zájem o jazyk a že o otázkách jazykových rádi přemýšlejí. Nám pak tato milá ochota našich čtenářů poskytla možnost odpověděti na otázku, na kterou jsme v dřívějším článku zůstali odpověď dlužni: odkud je úsloví »jsem z toho jelen«?

Odpovědi, které nás došly, jsou zase dvojího rázu: jednak vykládají rčení »jsem z toho jelen« z prostředí českého, jednak v něm hledají napodobení způsobu cizího. Přes to však, jak se domníváme, lze se z nich dobrati pravdy, neboť jejich údaje k tomu podávají přesný návod. Abychom však zůstali spravedlivi na obě strany, uvedeme aspoň stručně hlavní věci ze všech těch dopisů a na konec se pokusíme o kritický výklad.

Na rčení »jsem z toho jelen« první upozornil F. Pátek v NŘ. XV, 1931, 43 n. Podle něho je tu slovo *jelen* překladem německého slova *Hirsch*, vztahujícího se ke jménu německého města Hirschau, které má v krajích německých asi takovou pověst jako náš Kocourkov. Někteří čtenáři NŘ. projevili nedůvěru k tomuto výkladu a pokusili se o výklad jiný. Jedni vyslovili domněnku, že je to rčení válečné a že vzniklo slovní hříčkou z maďarského slova »jelen«, jímž se maďarští vojáci na vojně hlásili (česky »zde«). Jiní zase hledali původ tohoto slova doma: jednak jej nacházeli v souvislosti s podobným rčením »jsem z toho janek«, jednak v něm viděli obraz jelena uštvaného, zmateného při lovecké štvanici. Mezi oběma těmito výklady nebylo možno rozhodnout, dokud se nezjistilo, žilo-li toto rčení už před

*) Tím spíše, že dvojí fonet. funkci má tolik jiných písmen, a to v slovech domácích, t. j. všecky dvojice písmen na označení souhlásek párových.

válkou, či vzniklo-li teprve za války. O zprávy o tom jsme se obrátili na své čtenáře.*)

Pan farář Ferd. Vlček z Nové Vsi přisvědčuje Ferd. Pátkovi, že rčení »jsem z toho jelen« je germanismus. „Uslyšel jsem toto rčení (»jsem z toho celej jelen«) v době poválečné a živě se pamatuji, jak nepříjemným dojmem na mne působilo. To proto, že z něho čpí cizota na hony a že je asi takového rázu jako obraty »to je pro kočku«, »to je pudla jádro«. V denním hovoru jsem se s tímto nemilým cizincem setkal ovšem často, a to mě vedlo k přemýšlení, odkud se vzal. Výklad v NŘ. mu sáhl na zub otázkou, zda se v české mluvě objevil po válce, či před ní. Z poptávek u bývalých vojáků jsem nezvěděl nic, až teprve když jsem přišel na náboženskou hodinu do Klouzova u Chotěboře a rozpředl jsem o tom rozmluvu s p. řídícím Zajíčkem. Pan řídící tvrdí určitě a s plným vědomím odpovědnosti, že rčení »jsem z toho jelen« žilo už před válkou na Domažlicku a na Kdyňsku. Pozornosti zasluhuje poznámka pana řídícího, že se v dětském věku s ostatními sourozenci smával, kdykoli to rčení slyšeli. Vidím v tom důkaz, že se příčí českému citu jazykovému. Hledíme-li ke zmínce NŘ., že tohoto rčení často užíval rodák z Plzně, a máme-li na zřeteli zprávu p. říd. Zajíčka, můžeme usouditi, že ten »jelen« k nám přiběhl z Němec.” To je však ze všech výkladů jediný, který se vrací k mínění F. Pátka. Všechny ostatní hledají původ rčení »jsem z toho jelen« jinde.

Jako jeden z prvních nám poslal své vysvětlení zasloužilý badatel o chodském nářečí prof. Jan Fr. Hruška. Píše doslova: „U nás na Chodsku jsem často slýchal rčení »jsem já Janek«, obměnou v druhé osobě »jsi to Janek«. »Janek« je zde tolik jako hloupý Honza. K tomu bylo asi později přiděláno »jsem z toho Janek«, v témž smyslu. Rčení »jsem z toho jelen« jsem slyšel po prvé až za války od právníka, který studoval na gymnasiu v Domažlicích, ale výraz ten na mne působil cize, ne jako lidový. Věřím, že mohl vzniknouti

*) Lidové noviny 30. XI. 31 nás poněkud předstihly a reprodukovaly náš neukončený výklad tak, jako bychom v něm byli tvrdili, že rčení »jsem z toho jelen« je najisto teprve z války. Jeden z jejich čtenářů nás kategoricky poučil, že to není pravda a že by snad bylo dobře »před vytištěním ukvapených závěrů, jako je ‚před válkou ještě to nebylo', dotázati se pro jistotu ještě osob starších a mimo Prahu.« Výtka ukvapenosti nepatří tedy nám, nýbrž onomu čtenáři, neboť se měl, dříve než ji vyslovil, podívat do pramene samého. Byl by v něm našel, že jsme s žádostí o radu nečekali až na jeho upozornění.

mezi vojáky záměnou jelen — hloupý Maďar, jak bylo o tom v NŘ. vyloženo. Výklad, že »jelen« značí zmateného člověka, obraz to vzatý z uštvaného jelena, je jistě důmyslný. Ale potom by musilo mít toto rčení nejvíce dokladů z kraje, kde se štvanice konaly, a nebylo by ovšem nové. Sám jsem pobyl v Pardubicích na reálce r. 1895—6, avšak ani jednou jsem tam tento výraz neslyšel, ačkoliv lid o oné surové zábavě šlechtické mluvil mnoho a litoval ubohých zvířat. Jak byla při štvanici zmatena, o tom svědčí příhoda, která se stala za mého pardubického pobytu, že totiž uštvaný jelen skočil do mlýnského kola. Smyslem by se tento výklad hodil, ale záměna jelen — Maďar se mi zdá povedenější."

Prof. dr. J. Frček z Brna připomíná, že se v Hlávkových kolejích za války říkalo: »to jsem z toho Maďar«. „Já jsem tohoto obratu užíval ještě několik let po válce i mimo kolej a prostředí studentské, a nikdo se tomu nedivil. Snad by i to mohlo svědčit o tom, jak jsme se za války dívali na Maďary i my nevojáci v Praze, kde jich bylo plno. Nedivil bych se tedy, kdyby se ještě jinými okolnostmi prokázalo, že to rčení o jelenu vzniklo narážkou na vlastnosti, které byly tehdy přisuzovány Maďarům."

Také pan školní insp. J. Maryška z Duchcova míní, že v českém úsloví o jelenu třeba hledat žertovnou narážku na Maďary. „Maďarští branci jsou známí svou zaostalostí, takže byli našimi hochy právem pokládáni za méně cenné a také trochu přihlouplé. Při vyvolávání maďarských branců působilo vždy u našich lidí hodně veselosti, když Maďaři odpovídali maďarsky slovem ‚jelen' (= ehylyen, česky ‚zde'). V mnoha posádkách se proto Maďarům říkalo jeleni. Veselý vojenský život přejal s radostí tento výraz a rozšířil jej i na své příslušníky české národnosti, když byli trochu zaostalejší." Je to tedy výklad podobný těm, které jsme citovali v NŘ. XV, 1931, 180 n.

Zvláště kladu velmi zajímavou zprávu prof. dr. V. Flajšhanse, a to proto, že zůstává sice při výkladu našeho úsloví z maďarského slova ‚jelen', ale jeho vznik pošinuje daleko před dobu válečnou. „Výklad z maď. *jelen* je jediné správný. Pro mne je osobně zajímavé, jak tato evidentní věc — dá se datovat takřka na den — může vůbec upadnout v zapomenutí. Skutečný vznik je předválečný, a to z doby dávno před válkou. — Někdy kolem r. 1902—1906 (datum nepamatuji, ale snadno se zjistí) vzniklo u nás v Čechách, arci nejdřív v Praze, hnutí antimilitaristické, křížené s nacionálním, jež

pěstovala hlavně strana t. zv. národních dělníků (nyní čeští socialisté), mezi nimi nejvíce můj bývalý žák, nynější poslanec Em. Špatný, JUDr. Hübschmann atd. A ti zejména se vrhli napřed na t. zv. kontrolní shromáždění (vulgo kontroly), jež jednou za rok prohlížela reservní mužstvo (u důstojníků to slulo Hauptversammlung). Při nich se jednalo řečí pluku, tedy česky, ale hlášení se konalo řečí armádní, tedy »hier!« Proti tomu se začali národní dělníci hlásiti českým slovem »zde!« Bylo z toho ovšem pozdvižení na obojí straně; císař sám nechtěl ustoupit, vynucovala se poslušnost, zavíralo se atd. Ale hnutí přestoupilo české hranice, již proto, že se čeští reservisté hlásili svým »zde« také mimo Čechy, a nakazilo také Poláky, takže se hlásili polským »jestem!«, a Maďary, kteří se pak hlásili maďarským »jelen!« Maďaři ovšem měli posici mnohem silnější než my a měli nadto u svých honvédských pluků velicí řeč maďarskou. A když vojenské úřady v Uhrách zavíraly oči a uši před hlášením maďarským, nemohly na konec ani vojenské úřady v Čechách zavírati na českých kontrolách maďarské příslušníky když se hlásili »jelen!« — a po nich pro žert se tak hlásili i záložníci čeští. Pro toto maďarské »jelen«, jež hájila maďarská delegace, došlo pak k šalamounskému rozhodnutí: reservisté se hlásili němě, jenom zvedali vojenský pas do výše a předkládali jej úřadujícímu důstojníku. Císař musil povolit; Čechům povolit nechtěl, Maďarům se však nemohl vzepřít. — Nuže, a v té době někdy napsal o tomto prohraném »hier« tuším Ign. Herrmann do odpoledních Národních listů feuilleton — byl myslím konfiskován —, jenž ve formě dopisu (pamatuji se naň živě) starého otce mladému Honzovi v městě dává radu, jak si má ve sněmu počínat; bylo to napsáno skvěle. A tam na konec mezi novinkami z domova mu píše doslova: Strašilo u nás Na kontrolách chlupaté Hýr v kamaších; ale samo se leklo Jelena... — a odtud pak vznikl tento zaleknutý jelen. Nemusím vám podotýkat, že šel ten článek po Čechách, třebas bylo číslo, v němž vyšel, zkonfiskováno. Bude vás jistě zajímat tato zcela jistá a na den doložená etymologie, a pochopíte snadno i to, proč se čeští záložníci nehlásili polským »jestem«, nýbrž maďarským »jelen«. A když se toho ‚jelena' lekl i sám císař pán, byl z něho ‚jelen'."

Mistr Ign. Herrmann na můj dotaz odpověděl: „Lituji ze srdce, že Vám nemohu podati žádaného a žádoucího vysvětlení stran toho ‚jelena'. Zmínka pana prof. V. Flajšhanse, že bych se o tom byl asi před 25 lety v nějakém odpol. feuil-

letoně N. l. vyjádřil, spočívá patrně na omylu. Nenapsal jsem nic takového, pokud má paměť, ve svých poznámkách nic o tom nenálézám. Byl-li takový feuilleton v N. l., pocházel od někoho jiného. Sám se na něj nepamatuji. Otáži se příležitostně kolegy Vejvary, který se dlouhý čas zaměstnával vedením indexu N. l., ví-li o tom něco, a tak bychom tomu snad přišli na kloub. Sám jsem arci to rčení častěji slýchal a posud slýchám v podobném smyslu jako »to jsem vám z toho byl janek«. Pronesli je nejednou pražští zpěváčkové v šantánech a snad tamodtud vniklo to na ulici, do hospod a do úst pražské ‚Flámy'. Teď arci se to ozývá i z úst t. zv. lepší společnosti, zlaté mládeže mužské i ženské (a zvláště ta je velmi chytlavá, libuje si ve výrazech hodně pitvorných: »já ti to vytmavím« — »myslila jsem, že se zjančím« — »řekni, jak to chceš, a je to na šup!« atd.). Jindy tak hovořívala spodina, nyní se zálibou se tak vyjadřuje i smetánka, až je někdy úzko poslouchat. Starých zpěváčků již se otázat nemohu, všichni mi vymřeli, Rak, Šmíd, Sodoma, Hartmannová, Kohn. Pamatovali, věděli ledacos, ale taky jim už dávno došly hodiny. Vyzvím-li něco, s radostí oznámím.«

(Ostatek příště.)

POSUDKY A ZPRÁVY.

Jan V. Sedlák, Petr Bezruč. Studie osobnosti a prožitku. V Praze 1931. Vydal M. Procházka. 156 stran.

K mnohým badatelům o díle Petra Bezruče přidružil se touto svou knihou i J. V. Sedlák a pokusil se přivésti do dosavadních metod básnického rozboru výtěžky zkoumání o psychologickém poměru osobnosti a díla. Při vytváření uměleckého díla velkou úlohu mají »mimorozumové mohutnosti« lidské osobnosti, neboť osobitý ráz díla je založen právě na nich. Tvůrčí osobnost je tedy klíč k dokonalému poznání uměleckého díla. Básník zažívá své zkušenosti životní mnohem bohatěji a vzrušeněji než jiní lidé, má dokonce dar zážitků z fantasie, t. j. schopnost vciťovati se do situace jiných a žíti takřka za ně. Jakmile své zážitky činí předmětem svého uměleckého snažení a organisuje je z potřeby tvůrčí, začíná prožívat. A právě v tomto prožívání je kořen básnické osobitosti. Zážitky může mít básník společné s jinými lidmi, ale způsob, jakým je k svým uměleckým cílům prožívá, je naprosto osobitý a obráží se ovšem i v jeho díle.

Je tedy zážitek pravdivost životní, prožitek je pravdivost umělecká. Básnické dílo není věrným obrazem pravdivosti životní, zážitků, nýbrž jen toho, co básník prožil, co prošlo výhní jeho umělecké osobnosti. Analysa prožitku, jak jej obráží dílo, přivede k poznání a pochopení konstrukce a podstaty díla i k poznání tvůrčí osobnosti.

Na těchto hlavních zásadách založil Sedlák svůj rozbor. Je si ovšem dobře vědom toho, že ani jeho metoda nevede k výsledkům absolutním, neboť »absolutně objektivní výklad díla básnického není takřka možný«. Svůj rozbor začíná přehledem základních zážitků, jež charakterisují osobnost Bezručovu. Dělí je v zážitky kolektivní (vlastenecké, kmenové, sociální) a subjektivní (erotické, zážitek prchlého mládí, hrdinství, antiky atd.). Od nich potom přechází k vlastnímu svému účelu, k rozboru Bezručova díla a celé jeho básnické osobnosti. Pseudonym *Bezruč* vykládá z potřeby masky bezpečnosti a úkrytu; pseudonym ten je nejen symbolem kolektivního osudu národního, nýbrž i výrazem zážitků subjektivních, erotických. Motivy erotické, a to zážitky neuspokojené lásky, jsou podle Sedláka v Bezručově díle složkou nejdůležitější, neboť pod jejich tlakem prožíval básník osud svého kmene. Jejich odraz shledává Sedlák i v básních na pohled zcela objektivních a svůj názor dokládá hojnými citáty. Kapitoly, v nichž podává rozbor Bezručových básní, svědčí o tom, že je pronikl hluboko a do nejmenších podrobností a že má právě pro tento způsob studia zrak velmi pozorný a vnímavý. I když snad nebude každý souhlasit se všemi jednotlivostmi, nelze přece Sedlákovi upříti, že svou metodu promyslil do důsledků a že s její pomocí mnohé složky díla Bezručova osvětlil s nové, dosud neviděné stránky. Ctitelům Petra Bezruče podal svou knihou jemné a citlivé vodítko k chápání jeho věčně krásné poesie.

Nemůžeme se bohužel podrobněji zabývat všemi zajímavými výklady Sedlákovými, neboť naši pozornost poutají především ty z nich, které nám ukazují, jaký je Bezručův vztah k mateřské řeči a jak se tento vztah projevuje v jazykové stránce jeho díla. Hned v jedné z prvních kapitol se zdůrazňuje souvislost Bezručova vlastenectví a kmenového uvědomění s láskou k lidové řeči. Bezruč nerad viděl, když se jazyk. tradice lidová porušovala změnami místních jmen lidových, a vždycky upozorňoval na nesprávnosti v jejich užívání, ať už je našel v novinách či na mapách, v jízdních řádech či na pouličních tabulkách. Lidové mluvy si vážil tolik, že jí do-

konce obětoval i některé formy jazyka spisovného; tyto vědomé Bezručovy odchylky od spisovné normy vykládá Sedlák jako výsledek hlubokého a vášnivého vlastenectví kmenového, které se tu spojovalo s uměleckým úsilím, plasticky vystihnouti barvu prostředí. Při tom Sedlák připouští, že bylo toto vlastenectví často i trochu nedůtklivé, jak se projevovalo v některých theoretických výkladech Bezručových (viz NŘ. VIII, 1924, 148 n.).

Bezručův jazyk básnický by zajisté zasluhoval velmi podrobného rozboru, ale k tomu nedával Sedlákovi jeho plán dost příležitosti. Poukázal proto na formální stránku jenom tam, kde to bylo s užitkem pro vlastní výklad. Ale i tak tu najdeme několik bystrých a zajímavých postřehů o Bezručově mluvě. Je v ní vzácná harmonie mezi prožitkem a jeho výrazem, volbou slov, obrazy. Typickým prostředkem prolínání zážitků kolektivních a subjektivních je na př. řečnická otázka (Sedlák navrhuje označení »prožitá otázka«); jí Bezruč velmi často projevuje svou osobní účast v ději zdánlivě naprosto neosobním. Podobnou funkci mívají také zvolání, oslovení, ba i zájmena ukazovací, jimiž básník vyjadřuje svůj osobní vztah k věcem (na př. v básni »Hučín«: ten starý kostel, ten černý les, ty staré vrby). Velmi významnou kategorií Bezručova slovního výrazu je sloveso. Jím Bezruč nejčastěji vyslovuje sílu zážitku a svěřuje mu hlavní funkci v básni. Jako doklad svého názoru cituje Sedlák úryvek z básně »Par nobile«, v níž právě sloveso stupňuje naléhavost děje: tož vodku *pálí* Nathan Löw a *pálí* vodku markýz Géro ... když *nedá na dluh* Nathan Löw, snad *počká* dobrý markýz Géro ... krev *tráví* kvitem Nathan Löw a *dere* rozum markýz Géro ... a *šlape* po něm Nathan Löw a *plije* po něm markýz Géro. Podobně výrazný příklad podává také báseň »Dvě dědiny«: *Neptej se* mne, bratře Ondro, *per* do toho, bratře Ondro; *rozbij* jim ty cizí školy, *zasyp* jim ty černé doly, *rozboř* jim ty rudé huti, *vyžeň* tu spřež cizí z Bezkyd ...

Z epithet upozorňuje Sedlák na zvláštní bezručovskou funkci příd. jména *sivý*. Jako příznačný motiv hudební vrací se tam, kde z veršů mluví »žal a tesknota člověka i země«, takže z užití přívlastku *sivý* poznáváme vždy téměř nepochybně osobní zaujetí básníkovo.

To vše a mimo to i názornost stylu Bezručova (řeka neteče, ale *jde, utíká;* lidé nežijí, ale *dýchají;* neumírají, ale *hasnou* a pod.) a vnější struktura jeho verše (kvantita a přízvuk) má velký význam pro osobitost Bezručovy mluvy.

Zvláštní pozornosti zasluhují ovšem prvky lidové. Nejsou u Bezruče výrazem chudoby, nedostatku, bezradnosti nebo umělým napodobením, nýbrž hluboce odůvodněným požadavkem nitra, výrazem kolektivních zážitků básníkových. Jako sám sebe ztotožňoval s lidem svého kmene (»když jsem se z hromady sedmdesáti tisíců do výše zdvihl«), tak přijímá i jeho jazyk za svůj a vytváří z něho svůj básnický dialekt. Odtud se pramení ona podivuhodná, nenapodobitelná jednolitost a organičnost Bezručova výrazu: z dokonalého spojení a prolnutí citové sféry kolektivní a básníkova já. Opravdovost Bezručova prožitku a jeho výrazu vystupuje velmi zřetelně ze srovnání Bezruče a Svatopluka Čecha (str. 140); na něm také Sedlák ukazuje, že přes mnohé vnější obdoby není mezi oběma těmito básníky vnitřní souvislost.

Poučné je i srovnání s Otakarem Březinou. Kdežto O. Březina pudově se vyhýbal každému slovu, »na němž ulpěl dech tisíců, Petr Bezruč polo úmyslně, polo pudově k takovému slovu míří, hledá je, aby do něho přimísil i dech svůj. Tak dostává jeho slovo jakoby dvojí náplň: osobní i neosobní, individuální a kolektivní, navzájem oscilující. — Řeč Bezručova se svou lidovostí i umělostí je tedy řeč prožitá z básnické nutnosti a jen tak se v její polaritní rovnováze našla a jen tak se také trvale v ní mohla vyjádřit plně a jedinečně celá osobnost básníkova.«

Celá kniha Sedlákova je psána velmi poutavě, jazykem básnicky jemným, zušlechtěným vybranými obrazy, ale při tom také vědecky přesným a podle potřeby i abstraktním, aby mohl vyjádřiti vnitřní vztahy a oblasti myšlenkové, jimiž se autor zabývá. Pro mnohé představy má výrazy zvláštní, když se mu zdají názornější a výmluvnější než jejich všední synonyma nebo obšírné opisy, na př. prosubjektivnění, zesubjektivnit, ztvárniti, prolidštiti, oživotniti, zteskňovati, zklidněti, zlyričtění, rozprostraněnost a pod. Místy dosahuje Sedlák sugestivnosti a naléhavosti výrazu hromaděním slov souznačných anebo slov téže třídy významové. Několik příkladů nacházíme hned na prvních stránkách: aby obsáhl a pronikl bezpečně, jistotně všecky oblasti a mohutnosti mimorozumové; (vlastnosti dávají dílu) osobitý ráz, individuální pečeť; je-li ona (osobnost tvůrčí) jednotná, ucelená; objektivace prožitku do prosté, hutné, melodické, sevřené písně, atd. Spisoval se ani v bludišti velmi nepřístupných představ neztrácí sám sobě, jeho myšlenka je vždycky určitě a jasně pojata a stejně jasně i přesně vyslovena.

Této jasnosti výkladu jistě na neposledním místě byla na prospěch autorova dokonalá znalost českého jazyka po stránce mluvnické. Stojí snad za zmínku, že Sedlák, pracovník ku podivu všestranný, dovedl své jazykové vědomosti uplatnit i při obtížném sestavování české terminologie vojenské, která je dnes obecně uznávána za vzor úřední mluvy. Bdělá pozornost k jazyku a jeho osobitým potřebám se projevuje i v této knize. Kromě několika drobností, s nimiž bychom se rádi nesmiřovali (»Hučín sám *přichází* pětkrát« 57 m. vyskýtá se, opakuje se a pod.; »daleko *víc pravdivější«* 100), nenajdeme tu vážného kazu. A to je velké slovo, zvláště říká-li se o díle z nesnadného oboru literární estetiky.

Jiří Haller.

K referátu o knížce »Když si náš tatínek maminku bral«.

Ke zprávě o knížce prof. V. Dědiny »Když si náš tatínek maminku bral« (NŘ XV, 1931, 183 n.) poslal redakci pan V. Kvasnička, prof. v. v. z Ml. Boleslavě, tyto poznámky: Družbovat (67) znamená u nás, v Káranicích, dohazovat nevěstu nebo ženicha, tedy nikoli dělat družbu. O svatbě se u nás házejí metáčky, nikoli metačky (46). Žebřiňák nemívá u nás rozpěráky (46), rozpěráky je u nás rozepřen vůz »fasuněk«. Radlička (11) není šátek na krku, přeložený v rozích. Moje mamička nosívala na hlavě šátek uvázaný na radličku. Někdy si udělala radličku větší, někdy menší. Vpředu okraj přeloženého šátku zahnula nahoru. Když bylo teplo, stáhla často šátek s hlavy na krk. Někdy se jí sám sesmekl. (Podle Kotta III, 13 nosit radličku kosou znamená nosit šátek na krku přeložený na rozích. Pozn. ref.) U nás vejminkář bere sypaný vejminek, ne sypný (62). U nás není uznalý (89), kdo čeká trpělivě, ale ten, kdo práci a služby jemu prokázané dobře, hojně (uznale) odměňuje. U nás neznačí nakrákat (100) nabít, u nás se může někdo jenom za pačesy vykrákat; o něm potom řeknou: ten mu vykrákal, nakrákal. (Příslušné místo u Dědiny zní: nakrákaly mu a nabuchcovaly dost (100), je tedy možné, že jde o vytahání za vlasy nebo, jak ve východních Čechách říkají, o vykudlání. Pozn. ref.) Pomašlovat (92), kaší postříkat; moje choť je z Prahy a mašluje buchty mašlovadlem; moje maminka je mazala máslem a k tomu potřebovala péro, nikoli mašlovadlo; ale obě dělají naprosto totéž stejným nástrojem — ne však kaší, ani nestříkají. (U Dědiny jde zřejmě o význam přenesený: líčí výjev, jak o svatební hostině strýc Hončík nejprve žen-

ským a pak ženské jemu postříkaly tvář kaší »jen pro kratochvíli«. A na konec byli i »muzikanti pomašlováni« (92). Je však možno, že tento výraz poznal spisovatelův otec až u syna ve Mšeném u Mělníka, nikoli v svém rodišti na Boleslavsku. Slovo *mašlovati* je, jak se zdá, známo jen ve středních Čechách a pochází od slovesa másliti = máslem natírati. Pozn. ref.) Vítám vás slovem božím« (16) (do kostela). U nás, když jsme šli do Krátonoh do kostela a dohonili nebo potkali chodce, pozdravili jsme, on poděkoval a přidal: »vítám vás ke slovu božímu«. Když jsme přišli z kostela domů, pozdravili jsme, mamička poděkovala a přidala: »vítám tě (vás) od slova božího«; a to jsou rčení správná, neboť »slovem božím« se nikdo nevítá. (Znal jsem tato rčení v téže podobě jako prof. Kvasnička z Litomyšlska, ale také rčení »slovem božím« mám doloženo jednak z Kralup, jednak z Jaroměřska a Budějovicka. Slyšel jsem, že nevěsta, která nebyla pannou, pozdravovala příchozí do kostela: vítám vás do kostela, že jsem se dopustila; vítám vás slovem božím, však je to soudem božím. Pozn. ref.) —

Jiný čtenář z Kadlína u Mělníka poslal tyto poznámky: Šátek »na radličku« vázaný byl šátek přeložený úhlopříčně a byl vázán také pod bradu. Šátek »na babku« byl vázán tak, že uzel přišel na týl. »Zástinek« se říkalo místu pod pavlačí, jež bylo také vydlážděno a vyvýšeno nad dvorem a kde se pěkně sedávalo. Výklad uváděný se vztahuje spíše na slovo »přístřešek«, které jsem doma také slýchával. *kvh.*

NÁVŠTĚVOU U NOVIN.

Hlasy našich čtenářů i novin samých nás přiměly obnoviti tuto rubriku v Naší řeči. Opíráme se při tom o přesvědčení, že nebude zbytečná, neboť jednak nelze popříti, že se jazyk našich novin často uchyluje od žádoucí normy, jednak projevují i novináři sami ochotu k nápravě. Vedle Lidových novin a Národního osvobození, které si odedávna všímají rozličných otázek jazykových, svědčí o tom především České slovo, jehož vydavatelé opatřují svým redaktorům poučení o jazyce pravidelně vycházejícím Jazykovým rádcem Melantricha. Také v Národních listech se ozval hlas, aby se noviny samy účastnily při díle jazykové očisty, a Lidové listy věnují čas od času pozornost rozličným praktickým otázkám spisovného jazyka. Nepřijdeme tedy snad nevhod, budeme-li podle svých možností pomáhat. Budeme si všímati jen toho,

co po našem soudu jazykovou a slohovou stránku našich novin ruší zbytečně a co lze při dobré vůli napraviti.

Národ 16. ledna 1932.

Jazyková bilance tohoto čísla není zlá. Nejvíc zaráží nepřirozenost v pořádku slov příklonných, zvláště zájmen *se, si*. Téměř napořád se tu setkáváme s pořádkem obráceným (příklonné slovo až za slovesem) a marně pátráme po příčině, která k tomu pisatele vedla. Tak čteme: když počal se průvod řaditi; jak měli jsme všichni br. Scheinera rádi; průvod pohyboval se; (trojstupy) čelem obrátily se; aby poradily se (kluby); včera přinesli jsme zprávu. Všechny tyto příklady jsou hned z první stránky, ale najdou se podobné po celém čísle. Normální pořádek českých příklonek je právě opačný, t. j. příklonka stojí co možná hned za prvním slovem (když se počal průvod řaditi; jak jsme měli atd.), a teprve ze zvláštních příčin se obrací, na př. je-li první větný člen důrazný nebo složený z několika slov a pod.; o tom se lze podrobně poučiti z výkladu V. Ertla v NŘ. VIII, 1924, 257 n., 289 n., i z Gebaurovy-Ertlovy Mluvnice české 2, 1926, 56 n., a z Gebaurovy-Trávníčkovy Příruční mluvnice 1930, 261. Tento pořádek je tedy v deníku Národ úplně obrácen. I kdybychom v některých případech připustili, že k tomu vedl zřejmý úmysl, zvýšiti pathos výrazu neobvyklým členěním věty (na př. v úvodním líčení slavného pohřbu), přece jenom zbude valná většina příkladů z textu nevzrušeného, ba dokonce i lidově zabarveného, a tu by asi ani nejzarytější obhájce jazykových slabin nedovedl najít přesvědčující omluvu. Tak na př. na str. 2 v článečku »Jak niklové hodinky prozradily zloděje, takto odborníka v bourání«, jehož titul sám už ukazuje na žertovný, lidový tón textu, je pořádek příklonných slov důsledně obracen: pachatel nechal se zavříti, pak proboural se, který v roce 1930 chtěl se dostati atd. Takovéto nepřirozené řadění slov musí ovšem působit dojmem slohové rozháranosti a nevytříbenosti, když čteme zároveň obraty tak výrazně lidové, jako jsou na př.: detektivové byli doma (uhodli pravdu), aby se mu to jó nezbouralo, zloděj-bourák, rozbouraná klenba ve Vršovicích mu seděla (hodila se na něj), říká, že on nic a pod.

Konečné revisi ušla asi poněkud rozkližená a nepřesně rozčleněná věta: Bratr starosta dr. Scheiner spojoval ve své osobě dokonalou znalost života sokolského, po stránce tělocvič-

né s dokonalým ovládáním života spolkového, po stránce právní, obé prodchnuty vznešenou ideou národní, myšlenkou sokolskou (2; snad mělo být: spojoval dokonalou znalost tělocvičné stránky života sokolského s dokonalým poznáním spolkového života po stránce právní, a obé bylo u něho prodchnuto atd.). Někdy zaviňuje poruchu smyslu zájmeno vztažné, zvláště tam, kde je od svého jména odděleno jinými slovy, na př.: v tomto stavu musili ještě přežíti výbuchy dalších patron, které následovaly (2; následovaly výbuchy, nikoli patrony); proto je i v zájmu lidové strany, aby nesetrvávala v chybě, jíž se její vedení dopustilo na pražské radnici, o níž jistě je přesvědčena velká část stoupenců lidové strany (2; o té chybě je přesvědčena, nikoli o radnici; mělo by být: v chybě, jíž se . . . dopustilo a o níž je přesvědčena atd.).

Stejně obecné jako pravidlo o příklonkách je i pravidlo o českém záporu, že se totiž v důrazné větě záporné mění všechny výrazy kladné v záporné, nikoli jen jeden z nich (někdo tam byl: nikdo tam nebyl; i já jsem tam byl: ani já jsem tam nebyl). Proto nám zní cize věta: i úplný abstinent nemůže neviděti (3) m. ani úplný abstinent nemůže neviděti.

Jako další doklad k článku J. Zubatého o zanedbávání důrazného slovosledu (NŘ. XVI, 1932, 1 n.) bychom mohli uvést věty: Na světě bylo již *mnoho sázek* uzavřeno, kdo více sní (3) m. bylo uzavřeno již mnoho sázek, kdo atd.; v Dolních Jirčanech u Jesenice byl nalezen *podřezaný břitvou* invalida a trafikant František Mikoláš (2) m. byl nalezen invalida . . . podřezaný břitvou.

Slovník novinářského jazyka má mnoho stereotypních výrazů a vazeb, které se v každém čísle vracejí. Toto zmechanisování slovní zásoby je nutná pomoc ke zvýšení pracovního tempa, neboť zásoba slovní je tím přístupnější a pohodlnější, čím je automatičtější. Některé výrazy a obraty jsou přímo typické pro novinářskou mluvu a mnoho z nich sebral nedávno K. Poláček v Přítomnosti. Ale i když hledíme k této polehčující stránce, nemůžeme se ubrániti myšlence, že by se leccos dalo opravit a v podobě zdokonalené pojmout do železné zásoby novinářského slovníku. Bylo by na př. snadné uvědomit si jednou už na trvalo, že slova *odvislost, neodvislost, odvislý, odviseti od čeho* v přeneseném smyslu jsou zcela zbytečným napodobením výrazů německých a že mnohem lépe vyhovíme svému českému způsobu představování, když užijeme slov závislost, nezávislost, závislý, záviseti na čem. Proto bychom místo o soudcovské

»neodvislosti« (1) a j. mnohem raději čtli o soudcovské nezávislosti.

Charakteristickým slovem novinářské mluvy je také sloveso *znamenati* (o něm viz výklad v předešlém sešitě NŘ.) ve smyslu ‚býti, způsobovati' a pod. Zde je čteme dokonce ve spojení docela neobvyklém: (spolek) za jeho (předsedova) vedení znamená znova dobu rozmachu a rozkvětu (4; snad m. prožívá dobu, nebo těší se novému rozmachu a pod.). Nejasnost zaviňuje nečeský výraz *další* ve větě: snad se dočkáme, že někdy na jaře si ministerstvo spravedlnosti snad vzpomene na existenci pracovních soudů a další zařídí (4; nikoliv, že zařídí další pracovní soudy, nýbrž že zařídí, čeho bude dále třeba, další n. potřebná opatření a pod.). — Zaměněna jsou asi slova ve větě »pod příkrovem státní vlajky odpočívala rakev« (1) m. spočívala. Nelze dobře mluviti ani o »ovládání« života spolkového (2; citát viz výše), neboť by se tomu mohlo rozuměti jinak, než bylo zamýšleno. A konečně ani slovesu *odstraniti* by neškodilo, kdyby se ho užívalo náležitou měrou a nikoli napořád a bez potřeby. Neříkáme, že se zákon odstraňuje, a tak by snad také místo »aby byly odstraněny prohibiční zákony« (3), »což by vedlo k odstranění prohibice« (3) bylo na místě spíše »aby byly zrušeny p. zákony, což by vedlo k zrušení prohibice«.

Hojně vžitých zvláštností má také mluva sportovních rubrik. V tomto čísle Národa se shledáváme s oblíbeným úslovím sportovním »zaznamenati goal«: v 17. min. zaznamenal Bradáč vedoucí branku (6; srov. s tím fanouškovské »piš gól«). Pro představu »dáti goal« mají naši sportovci malý výběr výrazů, ale přes to nelze schvalovat, když se příliš jednostranně rozhodují pro jediné sloveso *docíliti*, a to často ještě s porušenou vazbou, jako právě zde: B. docílil 4 branky, W. docílil šestý goal (6, m. 4 branek, šestého goalu).

Celkem nejméně je odchylek od normy tvaroslovné a od ustáleného pravopisu. Jistá nedůslednost je, když se píše »opřeme *o zemi«* (6; tvar zastaralý, neživý, místo běžného *o zem)*, a naopak zase »bratře, dr. Scheinere, veliký *vůdče* náš« (5. pád *vůdče!* je nespisovný a vznikl mylnou analogií) místo náležitého tvaru *vůdce*. Zájmeno *týž* se v jazyce spisovném skloňuje podle vzoru *chudý*, 7. pád je tedy *týmž*, nikoli *tímže* (tímže směrem 1). Rovněž zájmeno *svůj* se v 2., 3., 6. a 7. pádě skloňuje podle vzoru *chudý*, a proto místo »svojí velikou hodnotou« (3) mělo stát »svou velkou hodnotou«. Tvarů *svojí*, *svojích*, *svojich* atd. užívá sice jazyk obecný,

ale spisovná řeč se jim dosud vyhýbá. Sloveso *připouštěti* má 3. os. mn. č. *připouštějí* (rozk. způsob *připouštěj!*), nikoli *připouští* (2). Příčestí minulé trpné od slovesa *vyprostiti* zní *vyproštěn* (jako prositi — prošen, pustiti — puštěn), v ženském rodě *vyproštěna*, nikoli *vyprostěna* (2). Místo tvaru »o *napnutou* levou ruku« (6) bychom raději čtli »o *napjatou* levou ruku«. K stránce pravopisné poznamenáváme, že je zbytečné psáti slova *sokol, sokolka* (1) velkým písmenem. Příslovce *usilovně* se píše podle Pravidel s krátkým *u*, nikoli *úsilovně* (3; srov. *usilovati*, a proti tomu *úsilí* — *úsilně*).

jha.

Spor o dobrou češtinu. Masarykův lidovýchovný ústav uspořádal dne 14. ledna 1932 debatní večer o správnosti jazykové a pozval na něj obě strany, které se dosud účastnily diskuse o této otázce. Předsedající dr. Fedor Soldan uvedl v přehledném úvodu historii celé diskuse a přečetl dopis Ivana Olbrachta a Karla Erbana. Olbracht je stále přesvědčen, že se úloha, naučit se dokonale spisovné češtině, ztěžuje zbytečnými předpisy, a proto je prý u nás tak málo lidí, kteří česky opravdu umějí. Také Erban se přimlouvá za to, aby se počet káraných chyb co možná zmenšil a aby se více dbalo uměleckých záměrů spisovatelových, ale zato aby se nic neodpouštělo spisovatelům vskutku ledabylým. Po tomto úvodu vyložil redaktor tohoto časopisu stanovisko Naší řeči a upozornil na to, že je nezbytně třeba probadati podrobně a po všech stránkách novou češtinu spisovnou. Dokud nebude tato práce vykonána, nelze Naší řeči vyčítati, že se v svých výkladech opírá o historii jazykových změn. Bez této pomůcky by dnes ani nebylo možno pracovati dost spolehlivě. V další debatě potvrdil B. Koutník, knihovník presidia minist. rady, ze své zkušenosti, že naše školy dnes nenaučí žáky dobré češtině. Na tuto stránku ukázal také red. Nových Čech E. Čapek a připomenul, že o potřebě školní reformy přednášel už před sedmi lety a také o ní psal v knize Reforma středního školství v ČSR. (1929). Jazykové vyučování musí být podle něho podporováno hojným čtením dobrých autorů, ale nesouhlasí s tím, že se do školních výkladů pojímají spisovatelé dosud žijící. Prof. dr. O. Kunstovný požadoval od jazykové kritiky, aby vedle historie jazyka a badání o současném usu měla na zřeteli také požadavek účelnosti. Za spisovatele a novináře promluvil red. Stern a M. Hlávka. Onen doporučoval novinářům, aby dbali především o kulturu jazyka, neboť s její pomocí

dojdou i k jazykové správnosti. Spisovatel Hlávka žádal, aby se věnovala pozornost také jazyku mladých českých spisovatelů, jako je na př. V. Vančura. Se souhlasem byl přijat projev univ. prof. dr. M. Weingarta. Varoval, aby se dnešní stav spisovného jazyka nelíčil příliš černě. Je pravda, že naše nová próza je s malými výjimkami (K. Čapek, J. Durych) psána jazykem chatrným, ale velmi dokonalá po této stránce je zato poesie, zvláště lyrická. Nebylo by dobře, svalovat všechnu vinu na školy a žádat nápravu jenom od nich. Mohly by vykonat velmi mnoho, ale ještě více může vykonat rodina. Děti se mají už od rodičů učit správnému jazyku. Mile dojímá, když prof. Weingart vyznává, že on sám se dobře česky naučil už od svého otce, nejlepšího svého učitele. Nelze ostatně dosáhnouti nápravy bez součinnosti všech, bez přičinění spisovatelů samých. Také oni se musí snažit, aby jazykové stránce svých děl věnovali pozornost co nejpečlivější. — Na závěr debaty promluvil prof. dr. Fr. Oberpfalcer, člen redakční rady NŘ. Poukázal na to, že i na této schůzi byl několikrát projeven souhlas s tím, aby se drželo, co se přirozeným způsobem vyvinulo ze starších stadií českého jazyka, ve shodě s jeho vnitřní stavbou. Nikdo nemá práva vnucovati jazyku, co v něm odumřelo. NŘ. se uchyluje o poučení do minulosti, zvláště když jde o obhájení slov a vazeb, jež nesprávné brusičství z jazyka vylučuje jako nečeské. Vedle toho si NŘ. bude pozorně všímati, jak se čeština poevropšťuje. Tomu, kdo sleduje moderní vývoj jazyků, nemůže ujíti, že se ve způsobu vyjadřování sbližují. Skladba nynější literární řečtiny je bližší skladbě jazyka francouzského než syntaxi řečtiny lidové a ovšem ještě více se liší od skladby starořecké. Poevropšťují se i jazyky stavbou od jazyků našich zcela odchylné, jako je maďarština a finština, a to nejen v slovníce, nýbrž i ve frazeologii, ve skladbě. Je to nutný vliv kultury. Čím je vyšší úroveň vzdělanosti, tím se sice jednotlivci více od sebe liší, ale národové jsou si čím dál tím bližší; naopak na nižších stupních civilisace jsou si jednotlivci blízcí, ale mezi kmeny, mezi národy jsou propasti. S tímto bystrým postřehem holandského jazykozpytce van Ginnekena se shodují i jiní linguisté. Mluví se o vznikání evropské mentality (Ch. Bally), o mezinárodnosti v jazycích (van Wijk) a pod. I do českého jazyka pronikají evropeismy, čím živější máme účast v mezinárodním dění. K těmto novým potřebám našeho spisovného jazyka bude NŘ. velmi bedlivě přihlížeti. Protože podnět k diskusi o spisovnou češtinu dala jazyko-

vá kritika knihy Duše a slovo od O. Fischera (v NŘ. 15, str. 44 n.), zakončil O. svůj projev slovy, jež nedávno napsal O. Fischer do Činu: Buďme rádi, že Naši řeč máme, a NŘ. se může těšit z toho, že má tak pozorné a kritické čtenáře. — Také Pražský linguistický kroužek pořádá cyklus přednášek o jazykové správnosti. O nich podáme čtenářům podrobnou zprávu později, až budou všechny přednášky uveřejněny.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Žeň po našich časopisech je tentokrát velmi hojná. Vybíráme z ní aspoň věci nejzajímavější.

K diskusi o jazykové správnosti se připíná moudře uvážený článek *Josefa Hory* v Českém slově 17. I. 1932, nadepsaný »Jazyka dar«. Naše řeč už měla příležitost upozorniti na Horův účinný zájem o český jazyk, když jako redaktor Literárních novin věnoval celé sloupce diskusi o otázkách spisovné češtiny. Ale jeho hlasu je třeba si vážit především proto, že sám je jedním z našich nejčistších básníků, který svá díla neimprovisuje, nýbrž opravdu tvoří. Velmi vážně proto znějí jeho slova o tom, že naučit se své mateřštině je úkol velmi těžký. »Ale mnohý z nás by si ani neuvědomil, že neumí česky, kdyby řeč ať mluvená či psaná nebyla jeho životním osudem. Novinář, herec, spisovatel, debatér u piva i řečník v parlamentu zakopnou co chvíli o svou mateřštinu, zakoktají se, nenajdou pojednou výraz, ač věc, kterou chtěli vyslovit, stojí v duchu jasně před nimi, slova však pro ni nenalézají. A když je najdou, mine se dokonale s účinem, protože to často bývá slovo otřelé a ošumělé dlouhým používáním. Jazyk hovorový vystačuje s nepatrným zlomkem celé zásoby slovní, a proto většina slov čeká v slovníku; my jim sice rozumíme, ale užíváme jich velmi zřídka.«

Hora spravedlivě uznává jazykové a slohové nedostatky mnohých našich spisovatelů a vinu našich škol na tomto stavu. Psát není snadné, a proto je třeba se tomu učit. »Když se však ptáme, kdo nám stvořil tak těžkou mateřskou řeč, musíme si odpovědět, že to nebyli přísní filologové, nýbrž naši předkové, lidé prostí, kterým v boji se světem vytanula na rtech nejen nová slova, nýbrž i nové jejich vazby, nové způsoby vyjadřovací. Lidé, kteří celý život pracovali na poli a neznali města, mluvili jinak a jednodušeji než dnešní společnost, jež studuje, obchoduje, vynalézá, vyrábí, jezdí do světa a stýká se s neustálými novotami. Milenci starých století měli jednodušší lichotky než dnešní pokolení. Řekněte mladému párku, jenž se tiskne v biografu, aby se vyjadřoval v svém milkování slovníkem Večer-

ních písní Hálkových, a uzříte, jak se rozchechtají.« Také dnes se řeč vyvíjí přes hlavy spisovatelů i jazykových odborníků a nám nezbývá, než ji dohánět. Vždyť kus toho vývoje jsme zažili už sami. »Slova, která se nesměla napsat v knize před válkou, jsou dnes až do zpitomění rozmazávána v moderní literatuře a nikdo v tom nevidí úhony. Za čas pozbudou ta slova své smělosti, zšednou, zratí svůj provokační přízvuk a setkáme se s nimi možná zase jen v slovnících, které jsou velikými hřbitovy, kde spí ovšem mrtví vedle živých a nemocných.

A o řeč se bude bojovat dál, jako o všechno na světě. A bude to docela dobré.«

Hora bystře uhodil na nejdůležitější stránku jazykového vývoje, na změny významu slov. Válka přinesla mnoho silných popudů k nim, a protože se dnešní literatura nevyhýbá žádné oblasti hovorového jazyka, projevuje se ten rychlý vývoj i v jazyce spisovném. To nelze zavrhovat, neboť i v takovýchto prudkých otřesech rodí se síla a dokonalost jazyka. Ale o to jde, aby se vědomé úsilí tvůrčí nezvrhalo v jazykovou svévoli. Šaldův soud o tom jsme citovali v předešlém čísle NŘ. a krásný článek Horův je stejně jasnou odpovědí na otázku o povinnostech spisovatele k jazyku a o jeho svobodě vyjadřovací: jíti s přirozeným vývojem jazyka, toť vše. —

Horův projev dal podnět k přísné, ale při tom spravedlivé poznámce v témž listě (22. I. 1932, značka Hn): »Jazyka dar, jak o něm psal nedávno Josef Hora, byl nám dán k tomu, abychom se dorozuměli trochu jinak, než se dorozumívají vytrubující sloni, chechtající se hyeny a jiná havěť pozemská, kterou jsme právě slyšeli s plátna filmu Trader Horn. Jazyka dar byl však zašantročen lidmi, kteří nemají co říci a přece by rádi psali. Míníme tím nejnovější generaci kritickou. Číst tyhle kritiky, ať už filmové, divadelní, knižní či filosofické, podobá se nápadně obtížné cestě džunglí, kterou se lovec musí mnoho a mnoho hodin proklešťovat, než se dostane k nějakému tomu jádru kokosového ořechu, na něž má hlad. Kdo nevěří, ať čte ukázky literárního týdeníku, který včera vyšel:

»Dušezpytná to analysa neobyčejně pronikavá a umělecky intensivní... Vzrůstá v něm jakýsi metafický (?) nepokoj. A tu na něho působí vnitřně uspokojivě katolicismus svým aktem milosti... Schází mu dynamická osa dějová... vrcholí v činném dramatickém konfliktu... Tušení jiné metafysické skutečnosti je příliš lineárné a schází mu zde ono bolestné vyrovnání se světem a životem.«

A tak dále. Chybí tu už jen »nervní styl« a »žhavé propalování se až na dřeň věci«, a pak už můžeme udělat nad chudákem Undsetovou kříž, s aktem milosti ovšem. Neboť kdo si přečte takovou kritiku, nebude jistě povzbuzen k četbě jejího románu. Dokud nebyla v platnosti tisková novela, mohlo by se lidem říci otevřeně, aby šli do háje, dnes je nutné je uctivě požádat, aby nepsali, když nevědí, co by chtěli říci, ale zato rozumějí tomu, jak se to nic vyjádří vznešenou řečí kritickou.«

V Lidových novinách 16. I. 1932 otiskl O. *Fischer* sloupek »Laikův doslov«. Obrací v něm pozornost k cizím slovům v češtině a ukazuje, že se český jazyk odjakživa v mnoha věcech uchyloval o pomoc k slovům cizím. Ale vedle otázky, odkud jednotlivé prvky jsou, je třeba uvažovat také o tom, k čemu vedly a jak se jich užilo. Mívají zpravidla zcela zvláštní přízvuk citový, který nelze vystihnout žádným slovem domácím, na př. slovo *anšlus*, lidové výrazy *vandrovati, vandrovník, jíti na vandr* a pod. »Při tom si arci jasně uvědomujeme, jak ožehavou věcí je trpět cizí přísady v domácím slovníku a jak je radno užívati jich s určitým odstiňováním, s reservou a s rozmyslem. Jazykový zvyk a tradice kulturní samy určují významové a hlavně citové zabarvení slova. Slovo *Lusthaus* je pro německé ucho něco velmi ošklivého, ba odpuzujícího; ne tak pro nás, když si vzpomeneme na titul jednoho z nejkrásnějších děl českého písemnictví, takže nám místo prodejné lásky vytane při tom citátu představa „kdož doma v srdci svém sedě“... Dnešní jazyky národní vůbec vyplynuly daleko více, než si běžná praxe přiznává, z mezinárodní výměny statků a pojmů.«

K tomu, co se dnes bohužel tak lehkomyslně přezírá, t. j. k živé jazykové tradici, důrazně ukazuje rozhodný závěr Fischerova Doslovu: »Nechybělo nikdy a nechybí snad ani dnes pokusů, aby se na snahy o uvolnění hranic a o rozšíření obzorů odpovídalo argumenty čerpanými z národního rozhořčení. Ale na to, zdá se mi, bylo by radné reagovat rovněž vlastenectvím, jenže stupňovaným. Všichni, kdož s kultem rodného jazyka stojíme a padáme, měli bychom být leda vděčni, jsou-li mu přísnými posuzovateli vytyčovány úkoly čím dál vyšší. Pozastavují-li se Slováci nad naším *ř*, nemusíme se pro jejich kritiku s hlediska jazykové metodiky oprávněnou rozčilovat, řekněme si jen, že ten od nepaměti na nás vložený kříž, který křížem je, poctivě a trpělivě poneseme dál; poukazují-li Rusové na ztrnulost našeho přízvuku, nemůžeme jim, zástupcům jazyka nejrytmičtějšího, než s politováním a závistí dát za pravdu, jak nedávno učinil překladatel Boh. Mathesius; ale spolu si opět řekněme, že v tom bude tím větší čest, podaří-li se naší mateřštině, přes některé nepříznivé podmínky, ducha tíže zmáhati a zmoci; a ukazuje-li se, jak nedávno učinil Pavel Eisner, na zemitou srostitost, která češtinu při vší její svěžesti snad ještě nelegitimuje za pomůcku filosoficky nejpohotovější, nepotřebujeme po způsobu doktorů Wagnerů odpovídat nadšením, jak daleko my dotáhli to už: raději — faustovštěji — budeme vedle ohně vzývati též rodnou mluvu jako cosi, v čem nikdy nesmíme umdlít a co chcem apostrofovati Theerovým slovem „Neklide svatý!“«

6. ledna 1932 přinesly Lidové noviny rozmarně napsaný, ale vážně myšlený sloupek *Emila Kalába* »Shledání s Gebaurem«. Kaláb v něm vypravuje, jak za dlouhého pobytu mezi Rusy a Poláky podlehl vlivu jejich řeči. Ani nevěděl, že si »gramatická pravidla polská a ruská silně v jeho

hlavě zakoketovala s českými a pak učinila s nimi slovanskou alianci.« Po válce se vrátil do vlasti a začal psát povídky do Lidových novin. Ale divil se někdy, že mu v nich redaktoři přidělávali chyby. Až když mu jednu povídku, opravenou a k tisku připravenou, vrátili, poznal, kolik uhodilo. Uvědomil si, že jazyk, kterým píše, není už ani čeština, jíž se podle Gebaurovy mluvnice učil ve škole. Koupil si tedy Gebaurovu Krátkou mluvnici českou, kterou nově zpracoval Václav Ertl. »Já jsem ji také nově zpracoval,« pomyslil si s trpkostí náš muž, »ale trochu jinak než Ertl.« Zabořil se do studia této knížky a našel v ní poučení o všech těch záhadách pravopisu a jazyka, jež ho znepokojovaly. »Udeřil se v prsa a zvolal: ‚Pater, peccavi! O Gebaure, jak jsem se ti za těch třiadvacet let, která uplynula od maturity, odcizil!' ... A muž se učil. To shledání s tatíkem Gebaurem budilo v něm jakousi slavnostní náladu. Asi takovou, jako když se vrátil marnotratný syn pod střechu otcovskou. Umínil si, že upozorní na tu knížečku též svoje známé vrstevníky, aby i oni prozkoumali svoje ledví a přesvědčili se, že i oni už daleko starému panu Gebaurovi utekli. Činí to touto cestou a prohlašuje slavnostně, že v knize zvané Gebaurova Krátká mluvnice česká jsou velice a velice zajímavé věci, zvláště pro pány, kteří jsou už v páté desítce let. Buďte jako ti maličcí.« — A na konec připojují poznámku redaktoři: »Snad ti páni, až poznají Gebaurovu Krátkou mluvnici, dostanou chuť na tu jeho větší Příruční v úpravě Trávníčkově.« — A my bychom pro úplnost mohli připojit, že ona Krátká mluvnice je jen výtahem z Gebaurovy dvoudílné Mluvnice české, kterou zpracoval a bohatě rozšířil V. Ertl a jejíž 9. vydání vyšlo r. 1926. Bylo by opravdu dobře, kdyby si všichni lidé píšící česky vzali k srdci zkušenost Kalábovu a seznámili se důkladně s některou z těchto užitečných pomůcek jazykových.

V Národních listech 7. ledna 1932 psal *Robert Štech* o metodách jazykového tříbení. Nesouhlasí s myšlenkou jazykového ústavu, neboť by prý stejně nemohl zákony o jazykové čistotě oktrojovat, a jinak by mnoho užitku nepřinesl. Zato doporučuje, aby se praktické výklady mluvnické přenášely z odborných časopisů do deníků i večerníků. »Když se lidé sami nesháněјí po nových učebnicích a českých gramatikách, což je přirozené, třeba jíti k nim, vloudit se do jejich každodenní četby, do novin. Ty zajisté už dnes cítí jazykové hříchy v svém okruhu působnosti. Představme si jenom několik málo řádek v denících (i třeba ve večernících) vhodně zařazených příkladů a ukázek jazykových jednou týdně v stálé rubrice a na stejném místě listu, co by to znamenalo! Materiálu je po ruce dost, už jen z těch patnácti ročníků Naší řeči. Důležité tvary se dají a mají opakovat, aby se dříve a lépe zapamatovaly. Podával bych lidem jen výsledky v co možná vtipném výběru, bez zbytečného povídání a bez suchopárných doprovodů. Vytisknout přímo tvar správný, po případě nesprávný, a n o — n e, nejvýš ještě proč v případech, kde by to bylo vhodné

pro lepší zapamatování nebo pro zvláštní zajímavost. Dobrá a potřebná slova vytahovat ze zapomenutí, dávati je znova do oběhu, jindy podávat malou kytičku z toho jazykového býlí a z rozličných neplech, které pášeme v řeči, ať mluvené, ať psané.« Mnoho z úkolů, které se žádají od jazykového ústavu, má vykonati škola. Místo debat o reformách osnov by měli profesoři češtiny věnovat víc zájmu skutečné práci ve škole, přiblížit žákům jazykové vyučování a učinit jim je zajímavým. V profesoru »to ovšem musí být, musí to jím hýbat, předmět ho musí těšit a býti mu částí života, ne bezduchou nádeničinou.« — Všechno to jsou myšlenky jistě zdravé, ale leccos by se k nim mohlo připojit. Myšlenka jazykového ústavu není tak mladá, jak se Štech domnívá; už před lety se o její realisaci pokoušeli prof. Jos. Zubatý, E. Smetánka a V. Ertl, ale nadarmo. Neměl ovšem být jenom nějakou nejvyšší korektornou jazykovou, nýbrž institucí, která by organisovala a konala všechnu práci spojenou se studiem dnešního jazyka spisovného a lidových nářečí. Jenom člověk dobře zasvěcený si dovede představit rozměry této práce, tak velké, že nikdy nebude vykonána, dokud bude odkázána jenom na soukromou horlivost a ochotu jednotlivců. Toužíme-li po jazykovém ústavě, není to »chytání se máminy sukně«, nýbrž opravdu conditio sine qua non. Že je u nás pro tento samozřejmý požadavek tak malé pochopení, tomu se ani příliš nedivíme. — Štechova připomínka o profesorech se může arci týkat leda jen jednotlivců; kdyby ji chtěl vztahovat na všechny profesory, většině z nich by křivdil. Jsou i dnes profesoři, kteří by rádi i ve vyšších třídách soustavně učili své žáky českému jazyku, ale nemohou. Nemohou proto, že jim osnovy předpisují tolik látky jiné (literaturu, poetiku, cizí slovanské jazyky), že se na jazyk nedostává ani hodina za měsíc. A ta jiná látka je předepsána k maturitě — odtud tedy plynou i úvahy o reformě osnov. Jsou nutné, ne zbytečné. Že nevedou k jedinému správnému cíli, není vina profesorů. — Štechovy rady, aby denní listy přinášely také jazykové výklady, by si měly povšimnout jejich redakce. Mají velmi nasnadě možnost citovati praktické výklady Naší řeči; v každém jejím čísle lze najíti něco, co by mohlo zajímat i širší čtenářstvo.

Jiří Haller.

DROBNOSTI.

HOLEČKOVI NAŠI (V. M.). Je-li název knihy podmětem ve větě, řídí se přísudek jeho tvarem. Protože je tu tvar životný (Holečkovi Naši, Raisovi Zapadlí vlastenci, Mrštíkovi Zumři a pod.), je také sloveso v rodě životném, a píšeme tedy na př. Holečkovi Naši byli přijati s nadšením, Raisovi Zapadlí vlastenci došli velké obliby u čtenářů, a pod. Přísudek se tu tedy neřídí smyslem (kniha = věc neživá), nýbrž mluvnickým tvarem, a měkké *i* nebo tvrdé *y* se v něm píše podle toho, má-li podmět pří-

ponu rodu životného či neživotného. Kde je název knihy vyjádřen jménem s příponou jmen neživotných, má ovšem i přísudek tvar neživotný, na př. Weinerovy Třásničky zachytily velké chvíle našeho osvobození; Šaldovy Boje o zítřek osvětlily mnohé otázky literární psychologie, a pod. Proto také při psaní rozlišujeme výrazy »dni uplynuly« a »dnové uplynuli« a pod. Toto pravidlo vyložil a podrobně doložil Josef Zubatý v článku »Vrané koně« v NŘ. III, 1919, 5 n.

KRÁVA Z DOJE (NŘ. XV, 1931, 241). K našemu dotazu odpověděl prof. dr. J. Macků, že výraz »kráva z doje« značí na jihozápadní Moravě krávu na plném mléce, t. j. v době největší dojivosti. Analogicky se tam říká »husa z běhu«, t. j. husa nekrmená, chodící na pastvu. — Prof. V. Kvasnička oznamuje, že ze svého kraje (Boleslavska) sice tohoto výrazu nezná, ale jeho známý p. V. Janoušek ví prý z vlastní zkušenosti, že se na Vodňansku říká »kráva jde z doje«, když jí před otelením ubývá mléka. (V Kára- nicích, rodišti prof. Kvasničky, se o takové krávě říká, že ztrácí mléko.) Kráva po teleti je zase v doji, t. j. má nejvíce mléka. — O 1. pádu jsme nezjistili nic konkretního, snad se ho ani neužívá, a je-li třeba, nahrazuje se výrazy jinými, na př. *dojivost* nebo *podojek*. Podle prof. Kvasničky označuje slovo *podojek* jedno podojení krávy nebo všech krav v chlévě. Kott 1, 263 uvádí 1. pád *doj, důj* m. = dojení, mléko z jednoho doje, výdoj, s příklady: Šel k důji. Kráva ta nestojí za svůj důj. Oba je však cituje přesně podle Jungmannova slovníku 1, 402, kde jsou označeny jako výrazy z usu bez bližšího určení místního. Zdá se, že ve rčení »kráva z doje« je totéž slovo jako v dokladech Jungmannových.

KVALITNÍ. O tomto slově píše nám k článku NŘ. XVI, 24 čtenář: *Kvalitní* je slovo dnes všeobecně užívané v obchodním názvosloví; ne- znamená však »mající kvalitu (jakoukoliv, dobrou, špatnou a p.)«, nýbrž znamená »mající velmi dobrou kvalitu«. Je to tedy zúžení významu ne- boli užití slova v pregnantním smyslu. Nelze se diviti, že se v dnešním konkurenčním boji hledají stále nové a nové názvy, jimiž by se zdůraz- nila dokonalost výrobku. Ještě do nedávna bylo všecko »prvotřídní« a ještě dříve předtím »prima (Ia)«. Tato slova však příliš častým užíváním zevšedňují, ztrácejí svou působivost; adj. »kvalitní« se stalo jejich náhradou. Jeho význam je velmi přesný: »kvalitní zboží« znamená zboží po všech stránkách velmi dobré, dokonalé, tedy bezvadné. (I význam slova »bez- vadný« je dnes zúžen, t. j. znamená »velmi dobrý, výborný« a p., a ni- koli tedy snad jen »nemající vad«.) Chápeme, proč by se našim obchod- níkům nelíbilo v tomto smyslu slovo »spravedlivý«: jeho význam je dnes značně zúžen na chápání ve smyslu mravním (spravedlivý člověk, spra- vedlivá pře a p.) a kromě toho by jim jistě čpělo jakousi kožeností, ne- ohrabaností a bylo by tedy pravým opakem modernosti a elegance. — Slovo »kvalitní« má tedy v obchodním názvosloví přesný význam a ovšem podržuje si jej i dále, užije-li se ho přeneseně i v jiných oborech než

v obchodu. Tedy na př. »kvalitní« pracovník, »kvalitní« dílo znamená pracovníka po všech stránkách velmi dobrého, dílo po všech stránkách velmi dobré, »kvalitně« se oblékat znamená oblékat se po všech stránkách velmi dobře atp. — Je to slovo dnes všeobecně užívané v obchodním světě a pronikající již značnou měrou do spisovného jazyka. Bylo by nesprávné hledět je vymycovati jen proto, že snad k jeho oblibě přispěla existence podobných mezinárodních názvů v jiných jazycích.. Naopak zase ovšem nelze schvalovat, když se toho slova užívá mechanicky jako pouhé formální výplně anebo místo obecného přívlastku *dobrý*. To už je věc stylistické dovednosti, umět rozlišovat vhodná a nevhodná spojení s příd. jménem kvalitní. Zkl.

LEBAVÝ (NŘ. XV, 1931, 206 n.). O tomto slově, na něž nás upozornil prof. V. Tille, nám poslali naši čtenáři mnoho zpráv, vesměs z Moravy. P. St. Hovězák je zná v několika obdobách z nářečí moravskoslovenského (Starovičky, Rakvice, Velké Pavlovice). Příd. jména *lebavý* jednak značí ‚pošpatnělý, nijaký‘, na př. já sem mňél letos vobilí lebavý (špatné nebylo, ale nelíbilo se mu); já sem mňél lůni zas lebavý, letos to ešče ušlo (= bylo dobré); jednak znamená ‚malý, slabý, zakrnělý‘, na př.: Ná co ten váš Janoš je takové lebavé, dyť von nic neroste. Náš Francek je taky tak staré a je vám jednó tolké. — Ale dite z lebavcem, dyť von je v jednem kusi venku, doma kósek teplýho voběda vám nesní! Doběhne, chňapne vosóch (buchtu) a zaz ven! — Vedle toho je podst. jméno *lebáň* s významem jednak ‚prašáň, lajdák, darebák‘, jednak ‚slabý chlapec, zakrslík‘, má tedy týž dvojí význam jako příd. jméno *lebavý*. Podst. jménem *lebeň* (2. p. lebeni) se posměšně označuje hlava (= kotrba, golozňa, gebeň, škopovica a pod.), na př.: dostal glackem po lebeni, všady tó lebeň musí strkat. — Prof. J. Dvořáček nezná sice pohádky »o lebavým Macku«, ale slova *lebavý, lebáň, lebeňa, zlebavělý* zná z Kyjova a okolí a z Hradištska. *Lebáň* a *lebavec* jsou vždy synonyma, obě značí plešavce, člověka olysalého, a to v řeči vážné, na př. soucitně o starém člověku, i s přízvukem hanlivým. Zajímavé však při tom jest, že *lebáň* značí na Kyjovsku nejen starce (plešatého), nýbrž zcela naopak i chlapce, nezralého jinocha, holobrádka. »Takovýho lebáňa bych si vzala? Šak ešče ani u odvodu nebýl. Co s takovým klučiskem?« povídala mladá služebná u nás; pochází přímo z Kyjova. — *Lebeňa* s významem ‚hlava vůbec, nejen lysá‘, žije jako posměšné označení hlavy v celém vých. a jižním kraji Moravy. Hrozba »dám ti po lebeni, já ti tú lebeňu popravím, narovnám« atd. slýchá se dosud na vých. Moravě často. Příd. jména *zlebavělý, vylebaný* a též *vylefaný* užívá se jednak ve vlastním smyslu, t. j. ‚lysý, oblezlý‘ atp., ale častěji obrazně, přeneseně, totiž s významem ‚odřený (zbavený vlasu, na př. o látce), obnošený, vyrudlý‘ atp. »Už má tu halenu celú zlebavělú, — zas si bereš ten starý, vylebaný kabátisko (gram. nekongruentní), už je ten vlňák celý vylefaný, nemožu v něm chodit«. Odkud *f* místo očekávaného *b*

v slově *vylefaný*, nedovede prof. D. říci. — Paní ředitelka měšť. školy V. Mošová zná slovo *lebavý* od své matky: Moje maminka, které by dnes bylo 92 let, kdyby žila, pocházela z Fryštáku u Holešova a prožila druhou polovici svého života na Slovácku v Kyjově. Užívala v řeči často pořekadel a měla jich několik o židech, na př. sluší ti to jako židovi flinta. Když jsem jí někdy vyprávěla nějakou dobrou novinu a pak se jí ptala: »Maminko, máte radost?«, odpovídala s dobráckým úsměvem: »Mám — jak žid nad lebavou hlavou.« V tomto ironickém pořekadle slovo *lebavý* značí patrný ‚lysý'. Také o barvě užívala maminka toho výrazu, na př. když starý černý šátek byl už vyrudlý a spíš šedý nebo nazelenalý nežli černý, řekla maminka, že už je lebavý. Myslím, že na Slovácku toto slovo žije v nářečí dosud a že se říká také o psu nebo o kocouru, že je lebavý, když ztrácí na jaře zimní srst a není pěkně vybarven, nebo když je hodně starý a má nestejně už zbarvenou srst (jako ten starý šátek barvu). — Z okolí kyjovského (z Kostelce) zná slovo *lebavý* také sl. M. Martincová, učitelka v Kyjově. Od listonoše slyšela větu: »Idu omluvit naši Vojtěšku, má hnisavú anginu — dycky neco lebavýho donde.« Na dotaz, co je to *lebavý*, jí odpověděl, že prý je to »po čem nic«. — Pan gen. poručník Jos. Koláček z Olomouce zná slovo *lebáň* z Kyjovska jako nadávku. — Prof. dr. K. Šulc píše, že ve Zhoři Stránecké u Velkého Meziříčí se slovem *lebáň* posměšně označuje starý plešatý dědek. — Pan F. Horečka z Frenštátu zná příd. jm. *lebavý* z Frenštátska, kde prý značí ‚prázdný, jednoduchý, zplanělý', na př. o květinách: ten hřebíček je lebavý (prázdný, neplný), lebavá ružička (prázdná, zdivočelá, ač byla dříve plná, štípená).

MÍSTO (F. H.). Předložka *místo* se pojí vždycky s druhým pádem. Ale vedle platnosti předložkové mívá slovo *místo* také funkci příslovečnou, a v ní arci 2. pád býti nemusí. Proto můžeme říkat na př. šel na procházku, místo aby pracoval, a pod. Ve výraze »přišel jsem k tobě místo k němu« je slovo *místo* příslovcem, nikoli předložkou, a proto může za ním stát pád předložkový. Podobně je tomu i ve větě »přinesu to tobě místo jemu«, jenže tu za příslovcem *místo* není pád předložkový, nýbrž prostý dativ. Kdybychom tu nahradili třetí pád druhým, změnil by se smysl (přinesu to tobě místo něho). Musí se tedy u slova *místo* rozlišovat tato dvojí funkce: předložková, a potom ovšem klademe po něm 2. pád, a příslovečná, při níž má slovo *místo* postavení nezávislé jako každé jiné příslovce. Funkce příslovečná je původnější, význam předložky se vyvinul teprve z ní. — O rozdílu mezi výrazy *místo* a *na místo, na místě* je obšírný výklad J. Zubatého v NŘ. VI, 1932, 257 n.

PARDUBSKÝ. O tomto přídavném jméně vznikl spor mezi dvěma našimi deníky. Nár. listy vytkly Lidovým novinám, že ho užívají místo prý správnějšího tvaru *pardubický*, a Lidové noviny nedávno ukázaly na to, že i sám mistr českého jazyka Ignát Herrmann usvědčuje Nár. listy z nepravdy, neboť v článku v nich otištěném užívá tvaru *pardubský*.

Nebude snad nevítáno, vmísíme-li se do tohoto sporu. Přídavná jména tvořená od jmen na -ice mívají u nás tvar obojí; tvar kratší, tvořený ze základního kmene (pardub-ský), je původnější, tvar delší, složený z celého jména (pardubic-ký), je novější. Protože se kratší tvary i dnes ještě vyskytují velmi hojně v živém jazyce, nelze je pokládati za nesprávné. Naopak s hlediska mluvnického jsou to tvary správnější, a proto o nich nalézáme na př. v Gebaurově-Ertlově Mluvnici české I, 1926, 88 toto poučení: »u jmen místních na *-ice, -ín* této přípony před *-ský* nebývá: pardubský (Pardubice), čelákovský (Čelákovice), budějovský (Budějovice), vsacký (Vsetín)«. Ale nelze popírati, že tyto tvary nejsou vždy dost zřetelné. Naše úřady proto dávají přednost tvarům delším, neboť zřetelněji ukazují na podobu jména základního. Proti tomu není možno nic namítat, jak napsal už v 8. roč. NŘ. Jos. Zubatý (str. 153): »Ale co je platná všecka radost ze zbytků způsobu starobylého, když dnešní doba chce slova co možná zřetelná a když tvary starobylé, jež stačívaly jindy, nestačují dnes, kdy se mají objevovati i v krajích vzdálenějších, kde není tvar místní znám?« To asi vedlo k oné výtce v Národních listech; lze ji pochopiti, ale neměla pravdu v tom, když tvar *pardubský* vytýkala za chybu.

VĚŘÍM NA BOHA. Tento obrat položil básník Josef Hora na začátek jedné své básně a bylo mu to vytčeno za hrubou chybu. Tato vazba se opravdu neshoduje s usem spisovným (věřím v Boha), ale u Jos. Hory se dá vysvětliti. V podřipském kraji, v němž Hora vyrostl, germanismus »věřiti nač« už úplně vytlačil vazbu »věřiti več«. Tak se tam obecně říká: já na Pána Boha věřím, věřím na čerta, věřím na strašidla, věřím na čarodějnice, na to já nevěřím (v podřipské výslovnosti zní sloveso ovšem *vjěřim*) a pod. V oné básni lze tedy viděti odraz živého usu básníkova. — Podřipský kraj není asi jediný, kde se vazba *věřiti nač* tlačí na místo vazby *věřiti več*. Znám ji také z Nymburska, a Kott IV, 630 cituje na př. ze Slezska: Nikdo se nezmaří, kdo na Boha věří, a z obecného usu: nevěřím na strašidla. Z Babičky B. Němcové (1855, 146) máme doklad: Já, milostslečno, nic na ně (lékaře) nevěřím.

*

Oznámení. Klub moderních filologů v Praze pořádá kurs správné češtiny, a to každou středu od 7 do 9 hod. v VII. tř. reálky v Praze I., v Dušní ul. Přednáší prof. Přem. Hájek. Přihlášky na II. semestr, který se začíná v polovici února, se přijímají v učitelském ústavě v Křižovnické ul. anebo před každou přednáškou v reálce. Redakce Naší řeči doporučuje tento kurs svým čtenářům.

Oprava.

Na str. 12, 17. ř. zdola, má být reportáž m. kolportáž.

Odpovědný redaktor: prof. dr. Jiří Haller. — Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze I., Bílkova 17.